

24-uurs economie - anders bekeken

Konsument als sluitstuk

Er is nogal wat te doen over de ruimere openingstijden van winkels. "De kabinetsplannen komen neer op individuele keuzevrijheid voor winkeliers om hun openingstijden vast te stellen. Slechts 's nachts tussen 0.00 en 6.00 uur en op zondag moeten de winkels in beginsel gesloten zijn, tenzij de gemeente bepaalt, dat openstelling dan ook mag", aldus Het Financieele Dagblad van 18 februari 1995. Dit gedoe rond de winkelsluitingstijden staat niet op zich, de relatie met bijvoorbeeld de nieuwe Arbeidstijdenwet is duidelijk. "Het kabinet heeft in de voorstellen voor de nieuwe Arbeidstijdenwet bepaald dat werknemers kan worden gevraagd op zondag te werken, indien de aard van het werk of de bedrijfsomstandigheden dat vereisen." Van 'de aard van het werk of de bedrijfsomstandigheden' geeft Melkert een voorbeeld: "(...) maar als een bedrijf een order kan verwerven door tijdelijk op zondag te werken, dan moet dat kunnen" (de Volkskrant (VK), 28 april 1995).

DE VERRUIMING VAN de winkelsluitingstijden en het werken op zondag hangen dus samen. Maar het gaat om meer. "In de 24-uurs economie past ook nachtdistributie. Het door minister Jorritsma van Verkeer en Waterstaat maandag geïnstalleerde Platform Stedelijke Distributie gaat mogelijkheden bekijken om 's nachts meer goederen in de binnensteden af te leveren" (VK, 26 april 1995). Dat is het: de 24-uurs economie.

De nieuwe winkelsluitingstijden vormen een aanpassing aan de 24-uurs economie. Interessanter dan een uitspraak over het pro of kontra van de voorgestelde openingstijden van winkels, is de vraag: waarom die 24-uurs economie?

Niets lijkt meer safe voor de kapitalistische drang naar "Akkumuliert, akkumuliert, das ist Moses und die Propheten".

Bezem door kapitalistische beschaving

Toen het kapitalisme in deze eeuw wat beschaafder werd, hebben we de economische activiteit gaandeweg wat in overeenstemming gebracht met een normaal levensritme van, pak weg, één derde van een etmaal werken, één derde rusten, één derde invulling geven aan onze vrije tijd. Uitzonderingen uiteraard daargelaten. Mede onder invloed van de macht der religies is de zondag lange tijd een rustdag geweest. En toen de welvaart toenam, is eerst de zaterdagmiddag en in de jaren vijftig ook de zaterdagochtend aan deze rustdag gekoppeld. Zo kregen we het vrije weekend. Ook hier weer: uitzonderingen daargelaten. Het winkelbedrijf bleef op zaterdag - juist op zaterdag - open.

Door deze in de beschaving van het

kapitalisme gegroeide en vastgelegde levenswijze lijkt nu de bezem gehaald te worden onder het motto: op naar de 24-uurs economie. Waarom? Boosaardige politici? Onverzadigbare kapitalisten?

Maar weer eens leentjebuur spelen bij Marx. Aan zijn politieke economie lag een wijsgerige opvatting ten grondslag, gebouwd op een driedelig fundament:

1. 'Niets is, alles wordt', alles stroomt, alles is verandering (histories).
2. Op de vraag naar een patroon in dit 'niets is, alles wordt', luidde het antwoord: een patroon van strijdigheden en tegenstellingen (dialekties).
3. En op de vraag naar de bron van deze beweging door de tijd, de stuwkracht, luidde het antwoord: de wijze waarop de mens de natuur transformeert, met andere woorden arbeid, en de middelen waarvan hij zich bij dat transformatieproces bedient, de produktiemiddelen (materialities).

Marx

Met name het materialistische deel van dit driedelig fundament kan van dienst zijn bij een verklaring van de 24-uurs economie. De arbeid en de middelen waarvan de arbeidende mens zich bedient, de produktiemiddelen, heetten in Marx' terminologie tezamen: 'produktiekrachten'. We zouden dit nu aanduiden met: stand van de techniek. De produktie krachten vormden voor Marx de oorsprong van alle verandering. Produktiekrachten vragen om aangepaste produktieverhoudingen; 'industrial relations', zouden wij nu (in het engels) zeggen. De stand van de techniek die we aanduiden met 'de hak en de ploeg' kende andere produktieverhoudingen dan die welke we

foto Chris Pennarts

'industriële mechanisatie' noemen. En deze productieverhoudingen verschilden weer van die welke voortkwamen uit de stand van de techniek die we aanduiden met een 'getayloriseerd lopende bandsysteem', zoals dat in deze eeuw bestond en nog bestaat. Bepaalde productieverhoudingen roepen aangepaste maatschappelijke verhoudingen op. Denk in dit verband maar eens aan de onderscheiden sociale verhoudingen in de middeleeuwse steden, de industriële centra in de vorige eeuw en de sociale verhoudingen in Nederland nu.

Het machtsaspect van sociale verhoudingen wordt geïnstitutionaliseerd in politieke verhoudingen. De opkomst van de massa-arbeider en de daarmee gepaard gaande opkomst van de socialistische beweging zijn hiervan een voorbeeld.

Economische, sociale en politieke verhoudingen worden onder andere in verband met geschillen gekodificeerd in juridische verhoudingen.

En dat alles moet van generatie op generatie worden overgedragen, waaruit die hele wereld van opvoeding (van krèche tot universiteit) en socialisering voortkomt. En die kultuuroverdracht (zo noemen we het) in de vorm van literatuur, kunst, wetenschap, filosofie en ook religie levert de waarden en normen op, welke houvast geven voor telkens nieuwe productieverhoudingen, sociale verhoudingen, politieke verhoudingen enzovoort, waarvan de stand der

techniek de oorsprong is.

Het is, wat wel wordt genoemd, een veranderingsproces van materiële onderbouw naar ideële bovenbouw. Vandaar 'materialisme'. Uiteraard verloopt dat proces van verandering van de onderscheiden maatschappelijke dimensies in de praktijk niet zo direkt en mechanies als hier beschreven. Er zijn ook te rugkoppelingseffekten van boven naar onder, maar de druk in eerste instantie komt toch van de productiekrachten. En om het beeld even volledig te maken, als die bovenbouw zich niet aanpast en de druk vanuit de productiekrachten verstikt, ontstaat er een spanning als in een stoomketel waarvan de uitlaatklep niet meer werkt. Zoals deze ontploft, groeit een maatschappij dan naar een revolutie.

Tot zover leentjebuur bij Marx.

Massa-konsumptie

Wat heeft deze exkursie naar Marx nu met die 24-uurs economie te maken? Wel, het moet inmiddels duidelijk zijn dat de productiekrachten de laatste vijftien jaar diepgaande veranderingen hebben ondergaan.

De naoorlogse productieverhoudingen kwamen voort uit het getayloriseerde lopende bandsysteem. Dit systeem bracht de massa-productie voort van gestandaardiseerde producten. Deze was gericht op grootschaligheid ('economics of scale').

Massa-productie schiep de massa-arbeider, de geschoolde blauwe-boord-werker en de ongeschoolde arbeidskracht. Massa-productie vroeg om een massa-konsument. Deze massa-konsument werd de arbeider. Typische producten voor de massa-konsumptie waren ijskast, wasmachine, radio, televisie, later zelfs de auto, foto-apparaat, doe-het-zelf artikelen enzovoort. De economische politiek van de overheid richtte zich in de naoorlogse periode (pakweg dertig jaar na het einde) op een evenwichtige groei van de makro-economische effectieve vraag. Dit eiste een zodanige inkomensverdeling dat massa-konsumptie mogelijk werd. De theorie voor dit beleid werd geleverd door de keynesiaanse makro-economie.

Koopkrachtige vraag ten behoeve van de massa-productie vroeg om nivellering van de inkomens en instandhouding van de inkomens bij ziekte, werkloosheid en arbeidsongeschiktheid, zij het op een wat lager nivo.

Dat alles is voorbij.

Flexibiliteit

De hedendaagse productiekrachten zijn aan te duiden met sleutelwoorden als mikro-elektronisering, automatisering en informatisering. De productieverhoudingen die hiermee overeenkomen, kennen sleutelwoorden als flexibiliteit (flexible manufacturing systems) en 'toegesneden op' (dedicated). Toepassingsgerichtheid en flexibiliteit >

OH... HEB IK GISTEREN WEL GEVOEG
GECONSUMEERD?

kwamen onder andere voort uit de mogelijkheden die computergestuurde (computer numerical controled, CNC) machines boden, zoals kleine-serie- productie. Deze CNC-machines die hun eigen onderdelen wisselen, maakten het bij wijze van spreken mogelijk dat 's ochtends cylinderschachten in motoren voor personenwagens werden geboord, dat de boormachine zijn boren in lunchtijd zelf verwisselde en na de middag schachten in motoren voor vrachtwagens boorde. Kleine-serie-productie maakte het weer mogelijk rekening te houden met de wensen van de klant (klantgerichtheid). Flexibiliteit leidde voorts tot een herschikking binnen de arbeidskracht. De arbeidskracht werd gesplitst in enerzijds een fulltime werkende, in vaste dienst zijnde, kernarbeidskracht en anderzijds een in deeltijd, op basis van korte contracten of via uitzendbureaus, in los verband werkende perifere arbeidskracht. Voor de kernarbeidskracht betekende flexibiliteit: functieflexibiliteit (eikaars taken kunnen overnemen). Voor de perifere arbeidskracht werd flexibiliteit: numerieke flexibiliteit (hoeveelheid arbeidstijd beschikbaar stellen - dan meer, dan minder - overeenkomstig de eisen die de productie op enig moment stelt). Eén en ander kan best gepaard gaan met een veranderde of verkorte gemiddelde arbeidstijd over een langere periode, bijvoorbeeld eenjaar voor de individuele werker. Het gevolg van die numerieke flexibiliteit is dat het normale levensritme van één derde werken, één derde vrije tijd en één derde rusten er aan gaat. En als de zondag ingepikt wordt, wordt ook het weekritme aangetast. Dat deze flexibiliteit in de produktiesfeer overslaat naar flexibiliteit in de distributiesfeer in de vorm van flexibele winkelsluitingstijden mag niet verwonderen.

Geen oppervlakteverschijnselen

Dit is een ander verklaringargument van de 24-uurs economie, namelijk afgeleid uit onderhuidse processen, dan de aan oppervlakteverschijnselen ontleende argumenten als: 'de konsument wil het (A. Heertje, VK, 28 oktober 1994). "De behoefte aan flexibele werktijden is groot, en daarmee de behoefte aan flexibele openingstijden", stelt Heertje. Het zal duidelijk zijn dat de flexibiliteit waarmee de produktieverhoudingen te karakteriseren zijn, zich voortplant en manifesteert in gevolgen voor de andere dimensies van de sociale formatie, zeg maar: van het maatschappelijke verkeer. Bestaande sociale relaties bijvoorbeeld

zullen door deze flexibiliteit ongetwijfeld aangetast worden.

Flexibiliteit kan er toe leiden dat twee werkende partners elkaar in drukke tijden gedurende zestien tot twintig uur niet zien. Het zal vrijwilligerswerk, sociale verplichtingen, kulturele activiteiten, die normaliter in de avonden plaatsvinden, ondergraven. De weekendcultuur kan erdoor worden aangetast. Bedoeld is niet het supportersgebeuren. De weekendcultuur bestaat ook uit actieve sportbeoefening, bezinning binnen - maakt niet uit welke - verbanden, genieten van literatuur, museumbezoek, doe-het-zelf activiteiten, omgang met de natuur, familiebezoek, bekomen van de filestress, het bedrijven van hobbies enzovoort. Zo zal de 'bovenbouw' meeveranderen met de flexibiliteit en de 24-uurs economie. Werken of als konsument bewerkt worden, zal de invulling worden van het derde part dat we nu nog besteden aan onze rekuperatie.

Het komt me voor dat de huidige generatie kapitalisten en hun adviseurs Marx begrepen hebben en dus alles in het werk stellen om de veranderingen in de produktiekrachten (stand der techniek) en de hieraan aangepaste produktieverhoudingen (industrial relations) niet te laten verstikken in een op menselijke waarden gebaseerde en dus minder veranderlijke bovenbouw. De bezem er door, anders vult de ketel zich met stoom en volgt de ontploffing. Alleen te keren als we door tegenkracht uit de andere dimensies de druk vanuit de produktiekrachten en produktieverhoudingen weten op te vangen, en onderwerpen aan andere waarden en normen dan vrije concurrentie en winstmaximalisatie.

Wim Boerboom
(medewerker Katholieke Universiteit
Brabant)